
VIZUALNI ZAPISI O ZGORNJEM DELU BAŠKE GRAPE

Nadja Valentinčič Furlan

251

IZVLEČEK

Članek prinaša sistematičen pregled avdiovizualnih zapisov vseh vrst o zgornjem delu Baške grape. Avtorica upošteva tako javno prikazane filme, na televizijah objavljene oddaje in krajše prispevke kot tudi zapise, ki so namensko nastali v okviru etnoloških ustanov in na treh Alpskih mladinskih raziskovalnih taborih v Podbrdu in okolici. Poleg tega zajame tudi filmsko, video in fotografsko gradivo, ki je večinoma nastalo med ljudmi na terenu in je pri njih tudi shranjeno. V sklepu avtorica ovrednoti pomen treh sklopov vizualnih zapisov (javnega, poljavnega in zasebnega) za lokalno skupnost, širšo javnost in etnologijo.

Ključne besede: etnologija, Baška grapa, avdiovizualni zapis, film, video, fotografija

ABSTRACT

The article brings a systematic survey of audio-visual recordings of all types about the upper part of the Bača valley. The author has included films shown publicly, televised programs and short contributions as well as recordings which were purpose-made within ethnological institutions and in the framework of the three Alpine Research Camps in Podbrdo and its environs. The survey also includes film, video and photographic material, shot and kept by people in the field. In the final part the author evaluates the significance of the three sets of visual recordings (public, semi-public and private) for the local community, the general public and ethnology.

Key words: ethnology, the Bača valley, audio-visual recordings, film, video, photography

V letih 1992 do 1996 smo v sklopu Alpskih mladinskih raziskovalnih taborov v Podbrdu (Baška grapa, Tolminska občina) izdelali dva etnografska videofilma. Takrat sem na terenu in v različnih institucijah iskala vizualne dokumente, ki bi odlikavali spremembe v prostoru in ponazarjali način življenja v prejšnjih obdobjih, in ob tem se mi je porodila ideja za raziskavo vizualne topografije gornjega dela Baške grape. Odločila sem se, da bom upoštevala vse avdiovizualne vire ne glede na vrsto produkcije, torej tudi gradivo, ki ga posnamejo in hranijo ljudje na terenu. Glede na nosilce sem se osredotočila predvsem na filmske in video zapise, ker pa so pri njihovem nastanku večkrat nadvse pomemben vir tudi fotografije (posebno za starejša obdobja), sem zabeležila

tudi zbirke fotografskega gradiva. Pri popisu si nisem postavljala nikakršnih vsebinskih kriterijev, časovno pa vizualno topografijo zaključujem s koncem leta 1998.

Baški grapi pripada čast, da je bil prav tu posnet prvi zvočni celovečerni igrani slovenski film *Na svoji zemlji*¹. Končan je bil daljnega leta 1948 in je ostal vse do danes močno prisoten v zavesti Slovencev. Drugače pa je Baška grapa v vizualnih zapisih nastopala dokaj poredko, zato me v pričujočem članku ne zanimajo samo igrani in dokumentarni filmi, ki so bili javno predvajani, oddaje in krajši prispevki, ki so jih objavljale različne televizijske postaje, in izdelki drugih, predvsem etnoloških ustanov, ampak tudi filmsko, video in fotografskega gradivo, ki ga hranijo domačini. Nekje vmes med prvim – javnim in drugim – zasebnim so rezultati treh Alpskih mladinskih raziskovalnih taborov Podbrdo, ki jim namenjam precej pozornosti. V članku se omejujem na zgornji del Baške grape.

Prvi filmski zapis o Baški grapi je bil narejen med drugo svetovno vojno. Črt Škodlar je leta 1944 s filmsko kamero dokumentiral, kako so partizani minirali železniško progo, da bi Nemcem onemogočili napredovanje. Posnetki z delovnim naslovom *Bitka za Baško grapo* so se kasneje izgubili. France Brenk² trdi, da so partizani kamion s filmi skrili v Sotesko, kasneje pa so ga otroci slučajno odkrili in med igro uničili nekaj filmov, ostalo pa so dobili v roke Nemci. V nadaljevanju knjige pa govori o drugem gradivu iz tistega časa, ki so ga med vojno vihro izročili sovjetskemu predstavniku na Primorskem, majorju Ribačenku. Obstaja majhno upanje, da je tudi *Bitka za Baško grapo* v tem kontingentu. Že takoj po vojni, pa vse do danes skušajo odgovorne ustanove (Jugoslovanska kinoteka, Arhiv Slovenije s pomočjo TV dokumentacije TVS) to gradivo pridobiti nazaj, vendar še vedno brez uspeha. Dolgo so Sovjeti/Rusi trdili, da tega gradiva sploh nimajo, leta 1996 pa je Mihail Vasiljevič Larin, direktor Ruskega državnega arhiva kinodokumentov v Krasnogorsku, sodelavki Službe za arhiviranje in dokumentacijo TVS Jožici Hafner odgovoril, da je možno, da gradivo obstaja, vendar ga ne morejo identificirati. Povabil je zainteresirane, naj pridejo raziskovat v njihov arhiv, zraven pa navedel (izredno visoke) cene poizvedovanja in presnemavanja³.

Prva filmska objava iz Baške grape je zapis o žičnici, ki je bil leta 1947 prikazan kot 4. točka Filmskega obzornika št. 16⁴. Gre za žičnice na Kneži in Koritnici. Obzorniki so shranjeni na filmskem oddelku Arhiva Republike Slovenije. Druga zabeležba krajev Baške grape je kratek odlomek s snemanja filma *Na svoji zemlji* v enoti *Naš film*⁵ v pregledu filmskega gradiva Arhiva Republike Slovenije⁶.

Kaže, da so bile v desetletjih po vojni prav žičnice tiste, ki so najbolj pritegnile pozornost filmskih delavcev. Leta 1968 je režiser Mako Sajko posnel žičnico in delovanje

¹ *Na svoji zemlji*, scenarij Ciril Kosmač, režija France Štiglic, producent Triglav film, 1948.

² Brenk, str. 60–61.

³ Original dopisa hrani Jožica Hafner, kopija je dostopna pri avtorici članka.

⁴ Nemanič 1982, str. 84, enota 125; Križnar 1982, str. 13.

⁵ Nemanič 1982, str. 133, enota 190.

⁶ Nemanič 1982 in Nemanič 1998.

drugih naprav na vodni pogon na Koritnici. V filmu Plamen v dvonožcu je kmet Brovč predstavljen kot nadarjen ljudski izumitelj⁷. Film je nastal v proizvodnji Viba filma, ki na žalost nima urejenega kataloga svojih filmov. Na moje poizvedovanje o gradivu iz Baške grape so odgovorile negativno še naslednje ustanove: Filmski sklad Republike Slovenije, Muzej novejšje zgodovine v Ljubljani ter Filmski in gledališki muzej.

Drugi pomemben vir vizualnih zapisov vseh vrst so televizijski programi slovenskih televizijskih postaj. Od vseh televizij ima Televizija Slovenija gotovo najbogatejši in najbolje urejen arhiv, čeprav se iz različnih razlogov niso arhivirale vse oddaje od začetka oddajanja leta 1958. Ob pregledovanju arhiva sem ugotovljala, da kraji Baške grape v kartotekah TV dokumentacije, oz. po letu 1989 v računalniku, ne nastopajo prav pogosto. Decembra 1975 je bila na Grahovem in na Koritnici posneta oddaja Slavje slovenskega filma ob obletnici snemanja filma Na svoji zemlji⁸. Avtorica Jovita Podgornik je vanjo vključila izjave domačinov – statistov, režiserja, snemalcev, lučkarjev, igralcev in maskerjev, ki so sodelovali pri snemanju. Nekaj odlomkov je Majda Širca leta 1991 uporabila tudi v oddaji Povečava – Tugo o Francetu Štiglicu⁹.

Leta 1982 je v okviru oddaj Čas, ki živi nastala oddaja Tržaški proces – v imenu fašizma¹⁰ avtorja Janeza Kranjca, v kateri je približno minuta posvečena Simonu Rutarju, prinaša pa posnetke Ruta, lipe, napisne table na rojstni hiši Simona Rutarja in njegovo fotografijo.

V ciklu Naš kraj sem zasledila dve oddaji, ki sta posvečeni Baški grapi, ena prikazuje Rut in Grant¹¹, druga pa krajevno skupnost Podbrdo¹². Narejeni sta bili leta 1982 oz. 1983 in vsebujeta nekaj posnetkov zdaj že precejšnje dokumentarne vrednosti. Podobi Ruta in Granta se do danes niti nista veliko spremenili, zato pa posnetki krajevne skupnosti Podbrdo kažejo, da tu čas teče hitreje. Na filmskem zapisu vidimo še stari Dom starejših občanov, na Bači pa tri hiše “v griču”, ki so leta 1997 pogorele. Pokojni Albin Kemperle (Jakcou) je prikazan med delom v bačarski mlekarni.¹³

Poleg tega več krajših filmskih zapisov (ena do dve minuti) prikazuje tovarno Bača v letih 1966 – 1968¹⁴. O žičnicah na Koritnici v Baški grapi govori film¹⁵ iz

⁷ Križnar 1982, str. 57.

⁸ KF 9958, presneto na VKA 2249/2, 36 minut. Oznake navajam tako, kot jih beleži Služba za arhiviranje in dokumentacijo TVS. Oznake KF pomenijo, da gre za filmske zapise, vse ostale oznake (VKA, VKA D, B, PS in SK) pa pomenijo oddaje in prispevke, posnete na beta video format, ki prevladuje po letu 1990.

⁹ B 05588.

¹⁰ KF 13799, presneto na VKA 2314, 30 minut.

¹¹ KF D 4981/II, 13 minut, avtor neznan.

¹² KF D 4952/I, 15 minut, avtor Vlado Krejač.

¹³ V Podbrdu sem izvedela, da so pred približno tridesetimi leti snemali v Poreznu, in sicer kmeta Beguša, ki je nosil “brema” sena, vendar v arhivu TVS nikakor nisem uspela zaslediti kakršnegakoli zapisa, ki bi ustrezal podatkom. Kasneje sem govorila z Antonom Vencljem, direktorjem TV Primorka, ki se je spominjal, da je še kot snemalec Ljubljanske televizije res bil približno v tistem času na terenu v Poreznu, ni pa se mogel spomniti naslova filma, kjer so posnetke uporabili.

¹⁴ KF 4470/10, KF 0457/3, KF 5818/4, KF 5789/3.

¹⁵ KF 6144/11.

1968, pretvornik na Kneži v Baški grapi pa kaže film¹⁶ iz istega leta. Filmski zapis iz leta 1970 o razširitvi ceste skozi Baško grapo¹⁷ je verjetno izgubljen, ohranjena pa sta krajša prispevka o Rutu¹⁸ leta 1975 in Prezljevi domačiji (Driselpohu)¹⁹ leta 1986.

V novejšem času, odkar Televizija snema na video kasete beta formata, je bilo Baški grapi posvečenih več krajših prispevkov v TV dnevnikih, Obzornikih, Odmevih, in Poročilih:

- Dom starejših občanov v Podbrdu 1990²⁰,
- življenje v Baški grapi in problem ceste 1992²¹,
- male elektrarne v Baški grapi 1993²²,
- usad zasul cesto v Baški grapi oktobra 1993²³,
- žetev ajde v Grantu 1994²⁴,
- neurje, poplave in posledice v Baški grapi septembra 1995²⁵,
- gams se je zatekel k Armanovi hiši 1996²⁶,
- obnova kozolca v Rutu 1996²⁷,
- prireditve Transverzale utrinkov 1997 v Znojilah in Stržiščah²⁸,
- bojkot volitev 1997²⁹,
- protesti zaradi ceste 1997³⁰,
- Milan Kučan na obisku v Baški grapi 1997³¹,
- predsednik DZ Janez Podobnik na obisku v Baški grapi marca 1998³²,
- Transverzala utrinkov v Znojilah 1998³³.

O Transverzali utrinkov je leta 1997 govoril tudi prispevek Nadje Valentinčič v septembrski oddaji Osmi dan³⁴.

¹⁶ KF 6128/2.

¹⁷ KF D 494/4.

¹⁸ KF D 2554/5.

¹⁹ KF D 5347/11.

²⁰ VKA D 318/1.

²¹ VKA D 871/1.

²² VKA D 966/2.

²³ VKA D 1210/1.

²⁴ VKA D 1944/2.

²⁵ VKA D 1892/1, VKA D 1895/1, VKA D 1896/2.

²⁶ VKA D 2099/2.

²⁷ VKA D 2225/1, VKA D 2353/2.

²⁸ VKA D 2586/3, VKA D 2592/1.

²⁹ VKA D 2691/3.

³⁰ VKA D 2697/1.

³¹ VKA D 2713/2.

³² VKA D 2800/3.

³³ VKA D 2956/2.

³⁴ VKA 2142/9, 6 minut.

V oddajah Slovenska kronika oz. Po Sloveniji so bili trije krajši prispevki posvečeni Baški grapi: leta 1993 Podbrški tovarni Bača³⁵, leta 1995 poplavam v Podbrdu³⁶ in leta 1996 cesti v Znojile³⁷. Barbara Zrimšek je leta 1995 za oddajo Ljudje in zemlja pripravila daljši prispevek o Rutu, Grantu in drugih vaseh zgornje Baške grape ter o prihodnosti območja³⁸.

Urednik verskega programa Drago Klemenčič je Baško grapo rad izbral za prizorišče svojih oddaj. Tako so leta 1991 na Slovenski televiziji za božič predvajali oddajo Sveta noč – slovenske jaslice³⁹, ki je prikazovala božične običaje v Stržiščah. Tudi v oddajo Obzorja duha je uvrstil nekaj kratkih prispevkov iz Baške grape: leta 1991 o pozabljenih župnijah Stržišče in Rut⁴⁰ in o duhovnih vajah v Stržiščah⁴¹, leta 1993 o dnevu duhovnosti v Stržiščah⁴², leta 1998 o tednu duhovnosti⁴³, leta 1995 pa

255

so prenašali opoldansko zvonjenje pri cerkvi sv. Ane na Grahovem ob Bači⁴⁴. Istega leta je Teja Bidovec naredila serijo oddaj Tiri skozi čas in v sedmi in osmi oddaji z naslovom Po sledi rek 1 in 2⁴⁵ podrobneje pokazala progo Jesenice – Nova Gorica. Seveda del oddaje kaže tudi Baško grapo.

Jože Galič je leta 1996 za svojo oddajo Po domače⁴⁶ posnel štirinajstminutni prispevek, ki med drugim predstavi rutarsko lipo in ženski pevski zbor.

Marca 1998 je kot odziv na bojkot volitev in zahteve Graparjev Mojca Dumančič Baški grapi posvetila TV tribuno in ji dala podnaslov Zadnji graparji na svoji zemlji⁴⁷. Prinaša tako posnetke Baške grape kot tudi mnenja mnogih domačinov in odgovornih ljudi na ministrstvih.

Televizija Koper redno predvaja regionalni program – oddajo Naši kraji in ljudje – in gotovo jih je bilo nekaj posvečenih tudi Baški grapi (avtoric Mojce Dumančič in Karmen Leban), vendar na žalost arhiva še nimajo urejenega, zato je težko priti do točnih podatkov.

Anton Vencelj, direktor novogoriške televizije Primorka, mi je povedal, da v Baški grapi snemajo dokaj redko, ker je vidljivost Primorke omejena na spodnji in srednji del Soške doline, beležijo pa pomembnejše dogodke (povodnji, bojkot volitev, Transverzalo utrinkov). Podobno velja za tolimnsko kabelsko televizijo Grad, ki je

³⁵ SK 11/1.

³⁶ PS 28/2.

³⁷ PS 42/2.

³⁸ B 016458, 12 minut.

³⁹ B 05719, 38 minut.

⁴⁰ B 0476.

⁴¹ B 04526.

⁴² B 06516.

⁴³ B 06272.

⁴⁴ B 013705.

⁴⁵ B 015937.

⁴⁶ B 016409.

⁴⁷ B 024745, 47 minut.

omejena samo na Tolminsko kotlino. Njen lastnik Štefan Rutar je naštel nekaj tem, ki jih je obravnaval, na primer vse gostilne, povodnji, šolo, vožnjo v Rut ipd. Na Primorki delajo v beta tehniki, Grad pa v S-VHS tehniki.

Naslednji potencialni vir vizualnih zapisov so različne muzejske, znanstvene in pedagoške ustanove, ki se med drugim posvečajo tudi preučevanju in izdelavi vizualnih zapisov. Kar se tiče zadnjega, danes vodijo etnološke ustanove, historiat pa sega nazaj v petdeseta in šestdeseta leta, ko si je Niko Kuret prizadeval za uveljavitev filma pri etnološkem delu⁴⁸. Kasneje je njegove pobude uresničil in nadgradil Naško Križnar, ki je leta 1983 pri Znanstveno-raziskovalnem inštitutu Slovenske akademije znanosti in umetnosti ustanovil Avdiovizualni laboratorij, poleg tega pa je dejaven tudi pri pedagoškem delu na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete (Univerza v Ljubljani), kjer vodi seminar iz vizualne antropologije. Prav v okviru tega seminarja je študent Sašo Bizjak leta 1995 posnel komemoracijo pred podbrškim spomenikom in dogajanje na pokopališču. Gradivo in zmontirani prispevek⁴⁹ sta shranjena v Avdiovizualnem laboratoriju ZRC SAZU.

Slovenski etnografski muzej je za razstavo Udomačena svetloba, Svetila in njihovi pripomočki z etnološke perspektive, februarja 1996 pripravil videofilm Dokumentarni zapisi o izdelovanju svetil in njihovih pripomočkov⁵⁰. S strokovno sodelavko Ireno Keršič sva tedaj med drugim posneli Janka Beguša iz Podbrda, ki nama je pokazal, kako so v njegovi mladosti delali trske, Vinka Beguša iz Stržišč, ki je pokazal postopek izdelave bakel, in Angela Ortarja iz Ruta, ki je rekonstruiral tkanje traku za stenj z grebenom in čolničkom ter netenje iskre s kresilom in kresilnim kamnom.

Etnologi terensko delo pogosto opravljamo tudi v okviru različnih raziskovalnih taborov, zato sem se z veseljem udeležila treh Alpskih mladinskih raziskovalnih taborov, ki so bili organizirani v Podbrdu leta 1992, 1993 in 1995. Vsa tri leta sem vodila videoskupino. Prvo leto sta sodelovala dijaka Lonja Prešeren in Andraž Ivšek, drugo leto študent etnologije in kulturne antropologije Sašo Bizjak in tretje leto Matej Kodrič, tudi študent Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na Filozofski fakulteti.

Skupno smo posneli približno 19 ur gradiva v video tehniki VHS, ki ga hranijo v Osnovni šoli Simon Kos v Podbrdu. Precejšen delež posnetkov prikazuje delo in življenje na taborih, rezultate raziskav in izjave udeležencev. Približno štiri ure je splošnih posnetkov življenjskega utripa vasi v zgornjem delu Baške grape, največ gradiva pa smo posneli prav z namenom, da bo kasneje nastal etnografski film.

Na prvem taboru sem želela posneti gradivo za film o življenju dveh družin, o tipično delavski v Podbrdu in kmečki na Petrovem Brdu. V Podbrdu sem izbrala tako družino, da bi lahko skozi njihovo življenjsko prakso prikazala vse ustanove, ki bistveno zaznamujejo življenje v Podbrdu: Tovarno volnenih izdelkov Bača, Dom starejših občanov, vrtec, šolo, cerkev, trgovino, pošto, banko, Gasilsko društvo, Karitas, pevski zbor itd. Petrobrško družino pa sem izbrala, ker živi na veliki trdni kmetiji in nadaljuje tradicijo.

⁴⁸ Glej članek Naška Križnarja, Obdobje po Kuretu – med tradicijo in vizijo (1997).

⁴⁹ VHS tehnika, 3 minute.

⁵⁰ Beta tehnika, 14 minut.

Oboje skupaj bi precej celovito prikazalo delavsko-kmečki način življenja v zgornjem delu Baške grape. Projekt na žalost ni bil dokončan.

Na naslednjih taborih sem se raje odločala za manjše zaokrožene teme, obenem pa sem poskrbela, da se je tabora udeležil kdo od študentov etnologije, ki je potem prevzel nalogo spraševalca, sama pa sem se lahko posvečala snemanju. Na drugem taboru sva sodelovala s Sašom Bizjakom, po dogovoru z etnološko-jezikovno skupino pa sva snemala gradivo o porokah v prvi polovici 20. stoletja. Devet informatorjev, rojenih med 1903 in 1935, nama je zaupalo precej osebne pripovedi o svojih ljubeznih in poročnih običajih v času njihove mladosti.

Po koncu snemanja sva imela dobre in močne izjave, ponekod nabite s čustvi, ponekod pa polne humorja. Manjkalo pa nama je vizualno gradivo, saj razen pripovedovalcev samih, njihovih hiš in nekaj poročnih fotografij nisva imela drugih posnetkov. Ker v času tabora ni bilo sodobne poroke, ki bi jo lahko posnela, sva si sposodila posnetke porok dveh podbrško-kukarskih parov, ki so jih posneli sorodniki.

Nazadnje sva se odločila, da se bo videofilm začel s posnetki bistvenih trenutkov moderne poroke, ki bodo služili kot napoved in obenem kontrapunkt nadaljnji vsebini, torej potovanju po spominskih pripovedovalcev. Izjave sva nanizala v takem zaporedju, da struktura videofilma sledi razvoju dogodkov v življenju. Od medsebojnega spoznavanja, snubitve, deklščine in fantovščine pridemo do bale, graditve, poroke in ohceti, različnih vraž, poročnega potovanja in nove življenjske skupnosti. Omenjen je odnos družbe do nezakonskih mamic ter samskih žensk in moških. Skozi videofilm so razvidne tudi družbene silnice, ki so vplivale na življenje ljudi v času italijanske okupacije in po osvoboditvi, na primer socialna politika, odnos do Italijanov ipd.

Videofilmu sva dala naslov po izjavi Janeza Trojarja Usak dabi soj par kokr tica⁵¹, njegova struktura pa z vizualno napovedjo in govornim nadaljevanjem poudarja razliko med današnjimi časi in preteklostjo. V današnjem času praktično vedno fotografiramo in posnamemo prelomne trenutke, da bi vizualne zapise ohranili zase in za svoje potomce, v prvi polovici stoletja pa si še poročnih fotografij niso mogli privoščiti vsi, čeprav je bil pomen poroke, posebno cerkvene, neprimerno večji kot danes. Prav zato dejstvo, da so bili pripovedovalci pripravljene z nami deliti svoje dragocene veselo-žalostne spomine, daje videofilmu posebno vrednost.

Za zadnji AMRT leta 1995 sem iskala temo, s katero bi čimbolje prikazala Podbrdo z okolico, po možnosti razvojno. Za drugi važen kriterij pa sem vzela filmičnost. Odločila sem se za železnico. Železnica je ena od dominant Podbrda in Baške grape. Fotografije Podbrda redno prikazujejo ali predel ob cerkvi ali pa predel ob vhodu v tunel, predvsem zaradi značilnega portala. Železnica je bila tista, ki je napovedala moderno dobo tudi v Baški grapi in kasneje vplivala na marsikatero spremembo v življenju ljudi.

⁵¹ Pripovedujejo Marija Bizjak (Podbrdo), Marija Bizjak (Stržišče), Ivanka Čufer (Podbrdo), Janez Kovač (Bača pri Podbrdu), Jožefa Mlakar (Porezen), Karla Torkar (Podbrdo), Janez Trojer (Trtnik), Tereza Trojer (Trtnik), Jolanda Zgaga (Petrovo Brdo); sprašuje Sašo Bizjak; risbe Jože Bartolj; kamera Nadja Valentinčič, Franjo Drole; uporabljeni so tudi posnetki poroke Patricije in Mirana Droleta; montaža Nadja Valentinčič; glasba Tantadruj; produkcija Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU in Zveza organizacij za tehnično kulturo Slovenije, VHS, 27 minut, Ljubljana 1994. Original hrani avtorica.

Avtorica članka s kamero dokumentira posebno svetilko v rokah Petra Dakskoblerja: "Take so uporabljali pri gradnji predora. Moj ded jo je dobil za spomin, ko je šel invalidsko v pokoj. Voziček mu je zdrobil nogo, tako da je bil invalid." Fotografiral je Matej Kodrič na železniški postaji v Podbrdu poleti 1996, original hrani avtor.

Projekt je dobil delovni naslov Vpliv železnice na način življenja v zgornjem delu Baške grape, bistvena vprašanja pa so bila: Kakšne spremembe sta gradnja in kasneje obstoj železnice vnesla na različna področja življenja (demografski razvoj, gospodarstvo, cestne povezave, zaposlovanje, obrt, trgovine in gostilne, odnosi med domačini in prišleki, stiki s svetom, širjenje informacij in znanja) v času Avstro-Ogrske, pod Italijo, v Jugoslaviji in v samostojni Sloveniji?

V času tabora sva z Matejem Kodričem posnela sedem ur gradiva: intervjuje z enajstimi informatorji, fotografsko gradivo iz prejšnjih obdobij, načrte, železniške objekte, delo na železnici, muzejski vlak, vožnjo z vlakom do Grahovega in do Bohinjske Bistrice, kasneje pa sem dosnemavala še fotografije, ki sem jih dobila v različnih ustanovah, in naredila posnetke Baške grape iz zraka.

Ob snemanju intervjujev sem ugotavljala, da je bila izbira teme pravilna, saj so bili ljudje železnice izredno veseli in nanjo v vseh časih zelo navezani. Bistvo pove izjava Janka Valentinčiča: "Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas," ki sem si jo sposodila tudi za naslov videofilma. Z Matejem sva bila presenečena, v kolikšni meri je bilo med ljudmi še prisotno vedenje o gradnji železnice, čeprav tega nihče od pripovedovalcev ni doživel sam, ampak so to izvedeli od očetov ali celo dedkov.

Strukturo filma sem zastavila tako, da po krajši predstavitvi zgornjega dela Baške grape najprej spoznamo čas gradnje predora in avstroogrške oblasti, potem pa se skozi čas italijanske okupacije bližamo povojnemu jugoslovanskemu obdobju do časa slovenske

oblasti. Poudarek filma ni na železnici sami po sebi, ampak predvsem na vsakokratnih razmerah, na odnosu ljudi do železnice in njenem vplivu na njihovo življenje. Okvir filma predstavlja vožnja z vlakom; film se začne tako, da se pripeljemo iz predora na podbrško postajo, konča pa se s potovanjem nazaj v predor proti Bohinju.

Videofilm⁵² sem dokončala decembra 1996. Še čisto svežega smo javno predstavili 20. 12. 1996 v Podbrdu in tako za rep ulovili 90-letnico odprtja proge skozi Baško grapo. Na predstavitvi sem pozvala gledalce, ki imajo doma fotografije bazena ali železničarske šole, da mi jih posodijo, in sem jih naknadno vstavila v videofilm. Kasneje sem oba videofilma večkrat predstavila ob različnih priložnostih in različnim publikam. Odziv gledalcev je bil seveda najmočnejši prav v domačem okolju.

Zaradi izkušenj pri izdelavi obeh etnografskih filmov, pa tudi zato, ker se etnologija vse bolj zaveda pomena zapisov domačih snemalcev in fotografov⁵³, sem popisala tudi fonde vizualnih zapisov o Baški grapi, ki jih hranijo domačini.

V Podbrdu so že v sedemdesetih in osemdesetih letih trije snemalci beležili dogodke na (8 mm) filmski trak, kasneje pa se jim je pridružilo še več drugih, ki so snemali z video kamero.

Največ posnetkov hrani Aljoša Berginc (Podbrdo 32a), ki je najprej s filmsko, potem pa z video kamero dokumentiral pomembne dogodke v zgornjem delu Baške grape, ter športne in raziskovalne dneve učencev Osnovne šole Simon Kos iz Podbrda. Leta 1974/75 je posnel film, ki Baško grapo predstavi predvsem z geografskega vidika. Leta 1979 je snemal rušenje Fokove hiše, okoli 1990 leta pa je posnel vse hiše na Bači in v Poreznu.⁵⁴

Marko Dakskobler – Andrejko (Podbrdo 6) je poleg družinskih posnetkov in izletov v druge kraje posnel tudi očeta pri delu na njivi, kjer vidimo Binkelc, še preden so zgradili montažne hiše, prvi pohod na Porezen leta 1975, dela pri žičnici na Črno prst leta 1976/77, zime z 1,5 metra snega na Soriški planini in pot gor, ko je voda odnesla most, veleslalom na Soriški planini 1979/80, podiranje Doma starejših občanov in deloma obnovo domače hiše. Poleg tega je sistematično fotografiral krajino v Baški grapi in že večkrat pripravil projekcijo diapozitivov, s katerih je razvidno opuščanje njiv in zaraščanje travnikov.

Ivan Čufer (Podbrdo 56a) je poleg družinskih posnetkov posnel tudi več porok, rušenje Fokove in sosednjih hiš v zgornjem delu Podbrda, športne prireditve na bazenu,

⁵² Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas, pripovedujejo Ivan Arman, Franc Čufer, Milan Dakskobler, Peter Dakskobler, Danica Felzer, Albert Manfreda, Branko Mlakar, Ivan Torkar, Janez Trojer, Jože Trojer in Janko Valentinčič; stare fotografije so posodili Ivan Arman, Viktor Beguš, Ivan Čufer, Anton Humar, Peter Kajzer, Boris Mlakar, Silvo Torkar in Viktorija Torkar; načrte je dal na razpolago Karol Rustja iz Železničarskega arhiva v Ljubljani; sprašuje Matej Kodrič; kamera, komentar in montaža Nadja Valentinčič; produkcija Avdiovizualni laboratorij ZRC SAZU in ZOTKS, VHS, 59 minut, Ljubljana 1996. Original hrani avtorica.

⁵³ Etnologi in vizualni antropologi na terenu pridobljeno vizualno gradivo analizirajo z različnih vidikov. Glej na primer članek Križnarja in Pahorjeve (1997).

⁵⁴ O ostalih vaseh obstajajo avdio posnetki pogovorov z vaščani, ki so jih posneli učenci pod vodstvom Marte Berginc, mentorice šolskega glasila Solarček izpod Črne prsti.

Stanko Pajntar – avtoportret. Posneto v šestdesetih letih, original hrani hčerka Roza Pajntar.

gasilske vaje idr. V novejšem času snema tudi z video kamero in med drugim pripravlja daljši zapis o delu prijatelja – železničarja, ki odhaja v pokoj.

Alojz Težak iz Komende je leta 1968 na filmski trak posnel poroko pri Balantovih v Kuku in na posnetku zabeležil tudi vlak v dolini.

Poleg že omenjenih so kasneje z video kamero snemali še drugi. Bojan Burgar (Podbrdo 51a) ima predvsem gradivo o lovcih, lovskem krstu, uplenitvi risa, posnel pa je tudi rušenje Doma starejših občanov, muzejski vlak ter birme in poroke v video 8 tehniki. Boris Bizjak (Podbrdo 91a) je na VHS-C format zabeležil poroke, krste, pustne prireditve, gasilsko tematiko, povodenj, izlete in tek na Črno prst.

Tudi na Grahovem ob Bači so imeli snemalca, to je bil prejšnji župnik Ciril Bajt (od 1983 do 1994, zdaj službuje v Markovcu pri Kopru), ki je v S-VHS, kasneje pa Hi8 tehniki posnel učence pri verouku (celo kontrolke), birme, obnovo cerkve, posvetitev zvonov leta 1994, prireditve ob obletnici skladatelja Janeza Kokošarja, koncert okteta Simona Gregorčiča pod lipo v Rutu, božično proslavo, zlato poroko, in že leta 1983 tudi alpiniste v stenah nad vasjo. Povedal je, da je pogosto sodeloval s Štefanom Rutarjem (TV Grad Tolmin), ki je določene dogodke posnel in zmontiral, in še, da je Aleksander Lisjak snemal srečanje družin v Stržiščah.

V polje vizualnega spadajo tudi fotografije. Za Podbrdo je bila najpomembnejša fotografska družina Pajntar. Prvi je bil Peter Pajntar, po prvi svetovni vojni pa je njegovo delo nadaljevala žena Rozalija, ki je s fotografiranjem preživljala družino. Pomagal ji je tudi sin Stanko, ki je po drugi svetovni vojni prevzel obrt (poleg službe na železnici), dokler se ni leta 1969 z družino odselil v Štanjel. Pajntarjevi so delali tako studijske fotografije (portrete) kot tudi zunanje posnetke. Stanko Pajntar je umrl leta 1991,

fotografska zapuščina pa je ostala ženi in hčerkama, vendar je večino gradiva (negativi, kontaktne kopije, fotografije) leta 1990 zgorelo v požaru, ki je zajel podstrešje.⁵⁵

Silvo Torkar mi je za Hudajužno posredoval podatek, da je v dvajsetih letih največ fotografij naredil poklicni fotograf Tomaž Seljak s Klavž/Podmelca, ki je delal za ves spodnji del Baške grape. Precej krajinskih fotografij in fotografij vasi pa je naredil tudi Fran Pavlin, fotograf in založnik z Jesenic, in jih tudi izdal kot razglednice.

Seveda je bilo v Podbrdu in drugih vaseh še nekaj amaterskih fotografov⁵⁶, tako da danes skoraj pri vsaki hiši hranijo gradivo, pogosto iz zelo različnih virov. Naštela bom nekaj lastnikov, ki fotografsko gradivo zbirajo bolj sistematično. V Podbrdu so to Aljoša in Marta Berginc, Ivan Arman, Marko Dakskobler, v Hudajužni Silvo Torkar, na Grahovem Stanka Golob, na Koritnici Stanko Šorli, v Rutu Stane Maver – Miško, itd.

Pogreb v Podbrdu. Na žalost ni ohranjenih veliko podatkov o dogodku. Ne vemo, za čigav pogreb gre, niti, kdaj je bila fotografija posneta. Zaradi napisa Trattoria Torkar (Gostilna Torkar) lahko sklepamo, da gre za čas med obema vojnama. Poleg podatkov o tem, kdo nosi venec in kdo trakove, kako so se pogrebci postavili v sprevod ter kje stojijo moški, ženske in otroci (moški še danes po maši radi postojijo na istem mestu ob hišah), fotografija dokumentira tudi značilnosti prostora pred cerkvijo. To je eden redkih strnjenih ambientov v Podbrdu, ki je zaradi ozkosti doline raztegnjeno na več kilometrov. Fotografija dokazuje, da tedaj še ni bilo zidanih stopnic do cerkve, da pa se je celotni ambient ohranil relativno nespremenjen do novejšega obdobja. Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine v Novi Gorici ga je leta 1998/99 predlagal za zavarovanje kot kulturni spomenik, vendar je poleti 2001 v njem nastal večji poseg. Novi lastnik nekdanje kaplanije (tretja hiša z desne) je stavbo porušil do tal in že postavil temelje novogradnje. Fotografijo hrani avtorica članka.

⁵⁵ Zapisano po pripovedovanju hčerke Roze Pajntar, Bukovica pri Novi Gorici.

⁵⁶ Eden od njih je bil postajenačelnik Jože Boncelj, ki je v šestdesetih in sedemdesetih letih podbrške fante učil fotografiranja. Kasneje se je preselil na Jesenice, kjer je že pred leti umrl, zato nisem uspela odkriti, če se je ohranilo kaj njegovih fotografij.

V Stržiščah, na Kalu in v Znojilah sta Varja Beguš in Ernesta Drole pri ljudeh za priložnostno razstavo ob prvi Transverzali utrinkov zbrali precej fotografij.

Poleg tega je še nekaj zbiralcev, ki ne živijo več v Grapi, na primer Stane Beguš (Tolmin) in Cvetko Zgaga (Nova Gorica). Zadnji se je lotil poglobljene raziskave o Bači pri Podbrdu, zato zbira fotografije in tudi gradivo drugih vrst. Zgodovinar Boris Mlakar (Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana) pa je zbiralec starejših fotografij krajev na Cerkljanskem in v Baški grapi.

V Baško grapo je rad zahajal tudi eden od starost slovenske fotografije – Jaka Čop (Rodine pri Begunjah), ki je na svojih potepanjih posnel precej črno-belih in barvnih fotografij umetniške vrednosti. Mnoge so bile že objavljene, mnoge pa hrani v svojem arhivu.

Fotografije Baške grape iz starejših obdobij najdemo tudi v nekaterih muzejih. Najbogatejšo zbirko hrani Tolminski muzej, ki se lahko poleg fotografij vasi pohvali tudi s fotografijami iz prve svetovne vojne, ki prikazujejo podbrško zaledje. Arhiv Goriškega muzeja, fototeka Narodnega muzeja v Ljubljani in Kartografska in slikovna zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani pa hranijo manjše količine starih razglednic krajev iz Baške grape.

Sklep

Zaključila bom s kratko oceno pomena treh sklopov vizualnih zapisov za lokalno skupnost, širšo javnost in etnologijo. Prvi, javni sklop (igrani filmi, dokumentarci, oddaje in prispevki, projekti različnih muzejev) je pomemben zato, ker določeno okolje predstavi širši javnosti, s tem pa tudi domačinom dvigne samozavest. Ključnega pomena pri tem je, da se audiovizualni zapisi ohranijo fizično, prav tako pa je važno, da so dosegljivi podatki o njih. Zapisi brez dokumentacije so za javnost takorekoč izgubljeni.

Drugi sklop (vizualni projekti AMRT Podbrdo) je za širšo javnost morda manj pomemben, zato pa ima toliko večjo vrednost na lokalni ravni. Po svoji naravi je nekje med javnim in zasebnim, in sicer ne toliko zaradi vsebine, ampak predvsem zaradi načina proizvodnje in distribucije. Etnografskima filmoma “Usak dabi soj par kokrtica” in “Podbrdo bi bilo brez železnice ena zakotna vas” bi še najbolj pristajala oznaka nizkoprorračunski neodvisni videofilm. Njuna moč je predvsem v tem, da sta bila narejena v tesnem sodelovanju z domačini in so ju ti tudi sprejeli za svoja, kar dokazuje množičen obisk javnih projekcij in veliko zanimanje za kopije.

Zadnji sklop vizualnega gradiva (fotografije, filmski in video posnetki, ki so pretežno v lasti posameznikov) je najpomembnejši na zasebni in lokalni ravni. Tudi za to vrsto vizualnega gradiva velja, da brez podatkov o vsebini, avtorjih ter kraju in času nastanka izgubi velik del svoje vrednosti. Tistim, ki so ga izdelali, in tudi tistim, ki ga uporabljajo (gledajo), daje zadovoljstvo, potrjuje njihov obstoj, dokazuje identiteto. Lahko je dokument osebne in/ali lokalne zgodovine, lahko govori o mestu posameznika v družbi, lahko pomaga vzdrževati vzorce obnašanja, ohranjati dogodke in podobe ljudi za naslednje rodove ipd. Ta sklop je širši javnosti običajno skrit, lahko pa zanjo postane še kako

zanimiv, seveda ob predpostavki, da nekdo (etnolog, zgodovinar, ljubitelj, novinar, fotograf, videast, umetnik) tako gradivo odkrije, ga po potrebi analizira, naredi utemeljen izbor in ga javno predstavi.

Etnologi uporabljamo vizualije na zelo različne načine: kot vir pri raziskavi, za predstavitev rezultatov raziskave, kot predmet raziskave, lahko se celo odločimo za vizualno metodo, vendar to ni več predmet tega članka. Redke etnološke raziskave ne upoštevajo vsaj kakšnega vizualnega vira. Vizualije lahko pri raziskavi uporabimo kot enega od virov, lahko pa jih postavimo tudi za glavni vir. Pri tem lahko analiziramo vizualne zapise tuje izdelave iz javnega in/ali zasebnega sklopa vizualij ali vizualne zapise, ki smo jih namensko izdelali sami.

Pri predstavitvi rezultatov imamo široke možnosti glede na stopnjo opremljenosti z vizualnimi zapisi. Razprava brez kakršnegakoli dodanega vizualnega zapisa pomeni ničto stopnjo vizualizacije. Naslednja stopnja je, da besedilo dopolnimo s fotografijami, risbami, filmskimi ali video zapisi, vendar besedilo ostaja nosilec večine podatkov. Veliko redkeje je obratno, ko vizualni viri predstavljajo vsaj enakovredni, če ne nosilni del predstavitve rezultatov (prva taka knjiga je bila *Balinese Character* Margaret Meadove in Gregoryja Batesona s podnaslovom *Fotografska analiza*). V etnologiji še ni nastala in je praktično nemogoča predstavitev samo z vizualno govorico. Ne samo, da znotraj filma ali multimedije ponavadi uporabljamo tudi besedila, ampak je vsaj za strokovne namene dodan še tekst, ki razlaga idejo, metodologijo, potek in specifične raziskave, zaključke, stopnjo manipulacije z gradivom, strukturo filma ipd.

Etnologi pri predstavitvah raziskav veliko pogosteje uporabljamo vizualije zasebnega kot javnega sklopa iz vsaj treh razlogov: prvi je, da so vizualni zapisi proizvedeni in hranjeni pri ljudeh na terenu večinoma za nas vsebinsko bolj povedni, drugi je večja zaščita avtorskih pravic javno objavljenih vizualij, tretji pa je dodelana notranja struktura in dodana interpretacija pri zadnjih. To vse velja predvsem, kadar vizualne vire uporabljamo kot vizualne citate pri prezentacijah.

Etnologija ima navsezadnje vizualije lahko tudi za predmet raziskave. Pri tem analizira vsebino, način interpretacije, notranjo strukturo, odnos avtorja do portretirancev, stopnjo manipulacije ob nastanku vizualnega zapisa ipd. S tega vidika lahko raziskuje vse vrste vizualnih zapisov od gradiva do bogato produciranih (zmontiranih) zapisov. Glede na prej omenjene sklope vizualij pa jo seveda zanimajo vse vrste produkcije: vizualni zapisi, ki jih proizvedejo in/ali hranijo ljudje na terenu, javno objavljeni projekti televizijskih hiš in drugih producentov ter vse vrste etnoloških vizualnih zapisov.

LITERATURA

- BATESON, Gregory, Margaret MEAD, Balinese Character, A Photographic Analysis, New York 1942.
- BIZJAK, Sašo, Nadja VALENTINČIČ, Videoskupina, v: 8. alpski mladinski raziskovalni tabor Podbrdo '93 (ur. Dragan Božič), Podbrdo 1994, str. 52–57.
- BRENK, France, Slovenski film – dokumenti in razmišljanja, Partizanska knjiga, Ljubljana 1980.
- FURLAN, Silvan, Bojan KAVČIČ, Lilijana NEDIČ, Zdenko VRDLOVEC, Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1931–1993, Ljubljana 1994.
- KRIŽNAR, Naško, Slovenski etnološki film – Filmografija 1905–1980, Ljubljana 1982.
- KRIŽNAR, Naško, Obdobje po Kuretu – med tradicijo in vizijo, v: Etnološki film med tradicijo in vizijo (ur. Naško KRIŽNAR), Ljubljana 1997, str. 127–131.
- 264 KRIŽNAR, Naško, Živa PAHOR, Videodokumentacija kot “objet trouve”, Ljudska kultura sovodenjske občine na posnetkih domačih snemalcev, v: Etnološki film med tradicijo in vizijo (ur. Naško KRIŽNAR), Ljubljana 1997, str. 205–211.
- NEMANIČ, Ivan, Filmsko gradivo Arhiva SR Slovenije, 1. del Dokumentarni filmi, 2. del Igrani in animirani filmi, Ljubljana 1982.
- NEMANIČ, Ivan, Filmsko gradivo Arhiva Republike Slovenije 1905–1993, Dokumentarni, igrani in animirani film, Ljubljana 1998.
- VALENTINČIČ, Nadja, Dva različna vizualna pristopa, v: Etnološki film med tradicijo in vizijo (ur. Naško Križnar), Ljubljana 1997, str. 151–155.
-

BESEDA O AVTORICI

Nadja Valentinčič Furlan, dipl. etnologinja in kulturna antropologinja. Z etnografskim filmom se je srečala med študijem na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete. Diplomirala je z raziskavo bivalne kulture v študentskem naselju v Rožni dolini in rezultate kot prva na Oddelku predstavila z videofilmom, ki ga je dopolnjevala obširna pisna naloga. Zaposlila se je v Službi za arhiviranje in dokumentacijo na Televiziji Slovenija. S Slovenskim etnografskim muzejem je deset let sodelovala kot snemalka in realizatorica etnografskih filmov, leta 2000 pa se je v muzeju tudi zaposlila kot kustodinja za etnografski film.

ABOUT THE AUTHOR

Nadja Valentinčič Furlan has a degree in ethnology and cultural anthropology. She became interested in ethnographic films during her studies at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the Faculty of Arts. She obtained her degree with a research into the dwelling culture on the campus in Rožna dolina (Ljubljana), and she was the first at the Department to present the results with a video film which was complemented with an extensive written dissertation. Her first employment was with the Archive and Documentation Service of TV Slovenia. For ten years she co-operated with the Slovene Ethnographic Museum as a cameraman and author of ethnographic films, and since 2000 she has been employed by the museum as curator of ethnographic films.